

DE TSARINA VAN BERGEN

‘De beste manier de toekomst te voorzien is op gezette tijden
erbij stil te staan.’

Baltasar Gracián (1601-1658)

‘Westward the course of empire takes its way.’

George Berkeley (1685-1753)

‘Er is nooit een “school” geweest. Een school met een leraar en
leerlingen. Als vogels zijn de schilders in Bergen neergestreken, aan
de rand van het schone dorp. Zij wilden de ruimte zien, want de
ruimte is hun domein.’

Matthieu Wiegman (1886-1971)

‘Een gedreven mens is geen gelukkig mens.’

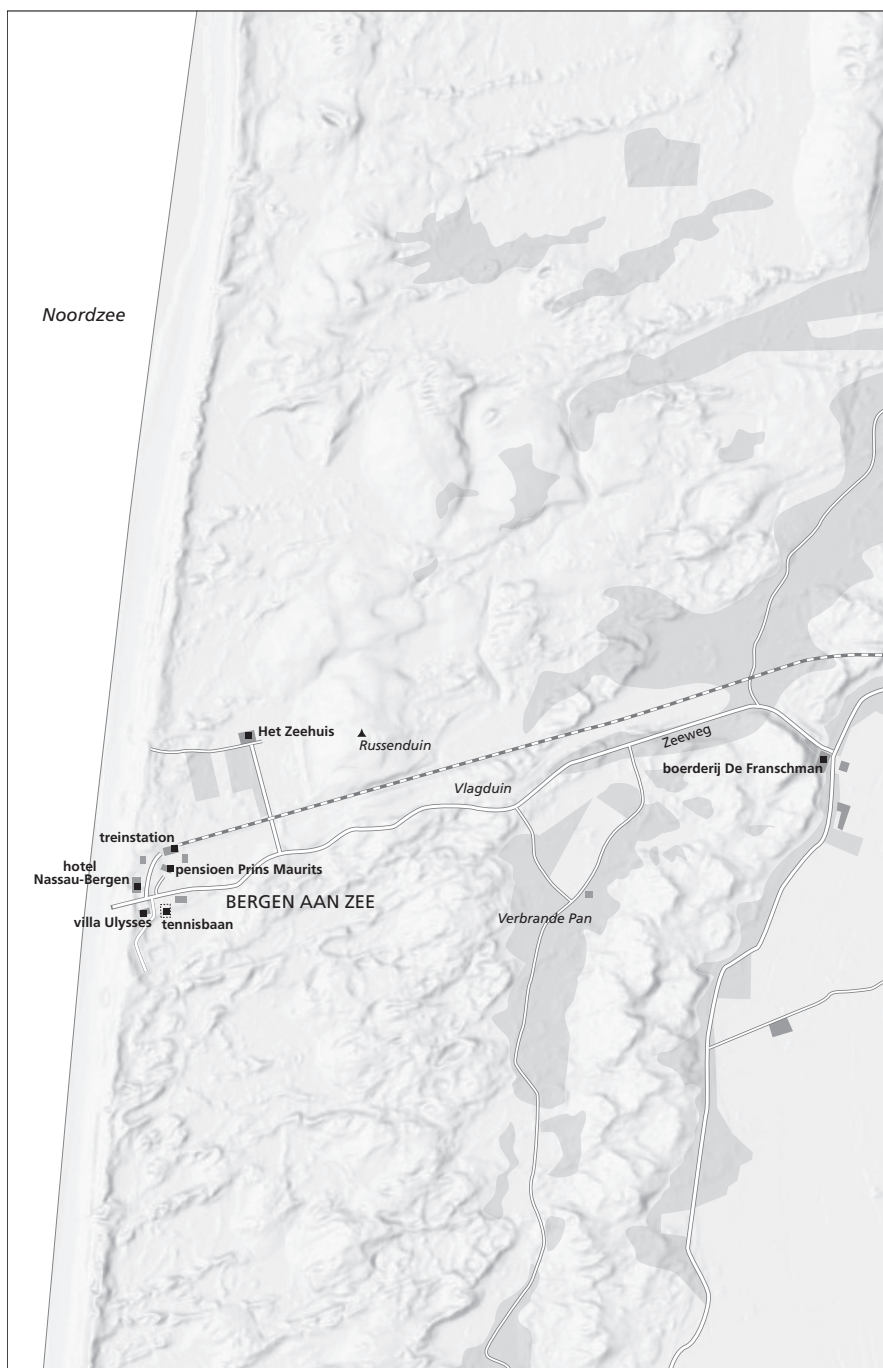
Armando (1929-2018)

‘Het najagen van symbolen is genoeg nemen met de plattegrond
in plaats van het gebied zelf.’

Deepak Chopra (1946)

Inhoud

Vooraf	11
Proloog – Het paradijs aan zee	15
1 Aankomst op het Hof	17
2 De veiling	35
3 Een romance	57
4 De vrouwe van Bergen	71
5 Alkmaar	89
6 De eerste kunstenaars	111
7 In het westen, de zee	135
8 Dichter aan zee	155
9 De bv Van Reenen	177
10 De jonge schildersbent	199
11 Bezielde dorpen	223
12 Uit de handen van Marie	245
Epiloog – Bergen aan Zee, 1945	275
Dank	277
Bronnen, noten en hertalingen	279
Fotoverantwoording	283

Vooraf

In de zomer van 2019 kwam ik op het spoor van de uitzonderlijke geschiedenis van Bergen, Bergen aan Zee en Marie van Reenen-Völter. Ik werd toen door mijn partner Frederique meegenomen naar een presentatie van Valti Wiebenga-Van Reenen in de Bergense Ruïnekerk over haar in 1925 overleden overgrootmoeder Marie van Reenen-Völter. Een paar jaar ervoor waren wij vanuit Amsterdam in Bergen komen wonen en als geïnteresseerd journalist had ik uiteraard weleens iets opgevangen over de geschiedenis van Bergen. Ik wist dat Bergen een ‘heerlijkheid’ genoemd werd en dat ‘de heren van Bergen’ bestaan hadden. Maar dat het kunstenaarsdorp Bergen en Bergen aan Zee er nooit geweest zouden zijn zonder de visie, durf en dadendrang van één vrouw? Dat was voor mij nieuw. Na de presentatie – het was eigenlijk een toneelstuk met een vleugje romantiek en enkele onverwachte plotwendingen – bleef het verhaal wekenlang in mijn hoofd rondspoken. Ik moest er blijkbaar iets mee.

Na een voorzichtige inventarisatie zag ik dat er al flink wat was geschreven over Bergen en Bergen aan Zee. Veelal boeken en artikelen waarin Marie vaak genoemd werd. Wat zou ik nog kunnen toevoegen? Maar nadat ik contact had gezocht met Valti, bleek er nog een voor het grote publiek onbekend werk te zijn: *Jeugdherinneringen*, geschreven door de ‘heer van Bergen’ en voormalig burgemeester Jacob van Reenen en de weduwnaar van Marie. Hij deed dat aan het einde van de Tweede Wereldoorlog toen hij onder dwang van de bezetter

zijn huis in Bergen had moeten verlaten en in het Centraal Ziekenhuis in Alkmaar onderdak had gevonden. Dat werk zou interessante nieuwe informatie kunnen bevatten. Ik dook verder in het verhaal, las de herinneringen van Jacob, sprak veel mensen, spelde alle boeken en artikelen die ik kon vinden uit en speurde op internet. Marie bleek een vrouw te zijn met vele kanten: intellectueel, modern, religieus, visionair, creatief, dwingend, koppig en vooral gedreven, met een 'wil die niet te buigen' was. Het meest opvallende voor die tijd: in het huwelijk had zij de broek aan en Jacob deed daar niet moeilijk over. Ook niet en plein public. 'Wij vulden elkaar aan. Mijn vrouw maakte de plannen en ik voerde de plannen technisch uit,' zei hij in een toespraak bij de viering van het 25-jarig bestaan van Bergen aan Zee in 1931. Marie was toen al zes jaar dood. Het was een huwelijk geweest van twee partners die in het bereiken van de door henzelf gestelde doelen het maximale in elkaar naar boven hadden gehaald. Het verhaal vertellen van Marie is onmogelijk zonder ook de volwassenwording van kunstdorp Bergen te beschrijven en de stichting van Bergen aan Zee. In beide verhalen speelde zij een hoofdrol. Eigenlijk is dit boek daarmee een soort driedubbelbiografie geworden met Marie als 'rode draad'.

Maries rol in de totstandkoming van het dorp zoals het nu is, ken- de ik dan misschien niet, maar had ik wel goed opgelet, dan had ik het kunnen weten. Dat de veelzijdige Marie ook een rol had gespeeld in de vrouwenbeweging en het onderwijs voor meisjes is voor veel meer mensen uit zicht geraakt, wellicht omdat zij geen feministe was die in ons huidige plaatje past van die tijd. Maar Marie wilde wel degelijk verandering van de positie van de vrouw in de laatnegentiende-eeuwse Nederlandse samenleving, vooral die van de kansarme jonge meisjes, en zij werkte daar ook actief aan.

Schooldirecteur, onderwijsvernieuwer, lid van een regeringsadviescommissie, internationaal onderwijsexpert, lid Nationale Vrouwenraad, schrijver, planoloog, projectontwikkelaar, liedtekstschrijver, tuinarchitect, voorzitter raad van toezicht bouwonderneming en

badbedrijf, voorzitter raad van bestuur van een andere bouwonderneming, kerkstichter, aquarellist en natuurlijk deed Marie daarnaast ook vrijwilligerswerk. Marie deed veel en vol overtuiging. Aan een dergelijke daadkrachtige vrouw was de patriarchale samenleving van ruim honderd jaar geleden niet gewend, maar Marie zag daar geen probleem in. Zij bewerkte haar omgeving zo, dat die met haar meeging in haar drive, in haar drang naar verandering. Ze deed dat steeds binnen de geaccepteerde mores, waar ze misschien weleens het randje had opgezocht. En met een uitmuntend gevoel voor pr legde ze snel de juiste contacten, spande mensen voor haar karretje, óók op bestuursniveau en werd zo een geaccepteerd lid van de mannenwereld.

De dorpspredikant had ooit aan Marie gevraagd of ze een beschrijving van zichzelf wilde geven. Jacob schreef die beschrijving op in zijn herinneringen: ‘Wanneer ik naar mezelf kijk, zie ik als mijn hoofdeigenschap een grote liefde voor arbeid, vooral voor scheppend werk, in welke vorm dan ook. Of het nu gaat om het aanleggen van een nieuwe plaats of het maken van een kaart, ik stort me er met evenveel toewijding in. Daarnaast heb ik het vermogen om me volledig te concentreren op het werk dat ik onder handen heb. Ook geef ik nooit op als ik eenmaal de noodzaak of wenselijkheid van iets heb ingezien. Moeilijkheden ontmoedigen me niet; integendeel, ze prikkelen me en dagen me uit om ze te overwinnen. Wat misschien het meest opmerkelijk is, is dat ik me soms gedreven voel door een kracht buiten mezelf – alsof ik simpelweg niet anders kan dan handelen.’

Opvallend is dat de kleurrijke persoon van Marie nog steeds wisselende emoties kan oproepen in het huidige Bergen, vooral bij ouderen. In de herinnering van sommigen is ze de idealist en visionair die vanuit haar grote hart alle dorpelingen meenam de moderne tijd in. Voor anderen is ze de dwingeland van de Van Reenens die geen tegenspraak duldde en alles vooral voor eigen gewin deed. Die tegenstelling maakt dat er ook nog veel verhalen over Marie en ‘de Van Reenens’ in het dorp verteld worden. Sommige verhalen zullen vast waar zijn, andere zeker niet. Zelf heeft Marie geen geschreven herin-

neringen nagelaten. Ze voelde wel een drang om haar levensverhaal op te schrijven, maar 'was bevreesd daarvoor', schreef Jacob in zijn memoires. Door haar gedrevenheid en sterke wil, kreeg ze ook te maken met tegenstand waar ze enorm gevoelig voor was en die emoties zouden 'in haar levensbeschrijving in felle kleuren opgang vinden, hetgeen voor de lezer het aangename van de lectuur zou bederven', was haar gedachtegang, aldus Jacob. Hij voegde daar droogjes aan toe dat hij het daar wel mee eens was.

Proloog

Het paradijs aan zee

Wat doet de zee met de mens? De zee troost de zoekende ziel, verblindt de onvoorzichtige, geeft ruimte aan dromen en gedachten die nergens anders passen. In de diepte van de zee kunnen we laten gaan wat we los moeten laten. De zee ademt in en uit, een altijddurend ritme. Golven slaan tegen de kust, kabbelen zacht of beuken met ontembare woede. De zee kan koesteren en vernietigen, troosten en ontzag inboezemen. De zee leeft, beweegt, roept. 's Nachts fluistert de zee verhalen van verre oorden, van schepen die kwamen en gingen, van geheimen die enkel de zee kent.

Een nieuw begin. Hier staan twee mensen op de top van het duin met de lucht in hun longen en de aarde onder hun voeten. Hand in hand. Zover het oog reikt in dit paradijs golven de zandheuveld, een landschap gemaakt door zand, wind en tijd. Beneden het duin een oase van rust, alleen doorbroken door de rauwe zang van een tapuit, zijn schuilplaats een vergeten konijnenhol. Gracieus en precies, stort een bruine kiekendief zich omlaag. De grote sterns hebben hun nesten verlaten, vliegen langs de branding, hun vleugels scherp tegen de avondlucht.

De zee laat niemand onberoerd. Wie haar eenmaal in het hart gesloten heeft, draagt haar altijd met zich mee.